

Pedagogical classification of children with hearing impairment

Dilara Dostuzade

Doctor of Philosophy in Corrective Pedagogy, associate professor. Department of psychology and special education of Azerbaijan Republic Education Institute.

Azerbaijan. E-mail: d.dostuzade@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-3025-2850>

Abstract. The article discusses the quality of learning process of children with hearing impairment in the preschools and schools with special programs. The author emphasizes that the planning of methodical work with hearing-impaired children should take into account the competence, conditions, experience of the educator-teacher, pedagogue and speech therapist. All the factors that contribute to this work must be respected in order to identify the causes of hearing loss. Pedagogical-psychological classification is an important process in differentiating the level of hearing when compiling the psycho-pedagogical characteristics of such children. The correct classification of the defect plays an important role in specifying the type of educational institution in which the child will be educated.

Keywords: pedagogical classification, hearing impairment, mental development, pedagogical process, developmental environment, cochlear implant.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.216>

To cite this article: Dostuzade D. (2020) Pedagogical classification of children with hearing impairment. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 231, Issue II, pp. 69–80.

Article history: Received — 21.04.2020; Accepted — 28.04.2020

Eşitməsi qüsurlu uşaqların pedaqoji təsnifatı

Dilərə Dostuzadə

Korreksiyaedici pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. ARTI-nin Psixologiya və xüsusi təhsil şöbəsi. Azərbaycan. E-mail: d.dostuzade@mail.ru
https://orcid.org/0000-0003-3025-2850

Annotasiya. Məqalədə xüsusi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində və məktəblərdə eşitməsi qüsurlu uşaqların təlim prosesinin təşkili xüsusiyyətlərindən söhbət gedir. Müəllif vurğulayır ki, eşitməsi qüsurlu uşaqlarla aparılan metodik işin təşkili zamanı səriştəlilik, şərait, tərbiyəçi-müəllimin, pedaqoq və loqopedin təcrübəsi nəzərə alınmalıdır. Eşitmə qüsurlarını yaranan səbəblərin aşkarlanması üçün eşitmə pozulmalarını şərtləndirən bütün amillər mütləq diqqətdə saxlanılmalıdır. Belə uşaqların psixo-pedaqoji xarakteristikalarını tərtib edərkən eşitmə səviyyəsini fərqləndirmək üçün pedaqoji-psixoloji təsnifat mühüm amildir. Düzgün təsnifat qüsuru düzgün müəyyən etməkdə, uşağın təlim-tərbiyə alacağı tədris müəssisəsinin tipinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Açar sözlər: pedaqoji təsnifat, eşitmə qüsuru, psixi inkişaf, pedaqoji proses, inkişafetdirici mühit, koxlear implant.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.216>

Məqaləyə istinad: Dostuzadə D. (2020) Eşitməsi qüsurlu uşaqların pedaqoji təsnifatı.

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 2 (231), səh. 69–80.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 21.04.2020; qəbul edilib – 28.04.2020

Giriş / Introduction

“Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3-cü maddəsində (Xüsusi təhsilin məqsədi) yazılır: “Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə zəruri bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaqla, onların cəmiyyətdə uyğunlaşmasını, o cümlədən, özünəxidmət vərdislərinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir”. Məhz qanunun bu maddəsini əldə rəhbər tutaraq əlaqədar təşkilat və müəssisələrin, onların əməkdaşlarının, mütəxəssislərin qarşısında qanunda nəzərə tutulan tələblərin yerinə yetirilməsi vəzifələri qoyulur. Dövlət isə bu sahədə öz öhdəsinə düşən bütün vəzifələrin yerinə yetirilməsinə 4-cü maddədə təminat verir:

“4.0.1. sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin bacarıq və imkanları nəzərə alınmaqla, dövlət hesabına təhsil almalarına təminat verilməsi;

4.0.2. xüsusi təhsil sahəsində məqsədli dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

4.0.3. xüsusi təhsilin dövlət standartlarının müəyyən olunması;

4.0.4. sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin bacarıq və imkanlarına uyğun peşələr üzrə hazırlıq almalarına şərait yaradılması;

4.0.5. sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin peşə təhsili almalarına təminat verilməsi;

4.0.5. sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müavinətlərin verilməsi;

4.0.7. xüsusi təhsil sahəsində kadrların hazırlanması, əlavə təhsilə təminat verilməsi;

4.0.8. xüsusi təhsili həyata keçirən müəssisələrə vergi və rüsum ödənilməsində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş güzəştlərin tətbiq edilməsi;

4.0.9. xüsusi təhsilin dövlət vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi;

4.0.10. xüsusi təhsili həyata keçirən müəssisələrin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi” [“Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu].

Əsas hissə / Main part

Azərbaycanda korreksiyaedici pedaqogika sahəsində aparılan elmi-tədqiqat işləri göstərir ki, eşitmənin itirilməsi uşaqları xüsusi tərbiyə şəraitində öz əqli bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanlarından, biliklərə yiyələnməkdən məhrum etmir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlara əsasən, qeyd etmək mümkündür ki, eşitməsi qüsurlu uşaqlara xüsusi və ümumtəhsil məktəblərində yaxşı təlim verilərsə, onlar yüksək bacarıqlar səviyyəsinə malik olurlar. Uşağın ümumi və

psixi inkişafında eşitmənin rolu böyükdür. Eşitmə olmasa, nitqi qavramaq, ətrafdakılarla ünsiyyətə girmək, başəriyyətin uzun əsrlər boyu qazandığı bilikləri, təcrübəni gənc nəsə ötürmək olmaz.

Uşaqlarda eşitmənin itirilməsi gizli gedən bir prosesdir. Xüsusilə körpələr eşitmədiklərini anlada bilmədikləri üçün bu qüsurlarda, əsasən, məktəbəqədər yaş dövründə aşkarlanır. Valideynlər uşağın danışmadığını, səssə reaksiya vermədiyini başa düşdükləri zaman həkimə müraciət edirlər və uşağda eşitmənin pozulması aşkarlanır. Statistik məlumatlara görə, yeni doğulan körpələrin hər 1000 nəfərindən 1,5 – 6% arasında eşitmə pozulmaları müşahidə olunur. Əgər körpələrin 50 %-də bu qüsurlar erkən dövrdə aşkarlansa, təəssüflər olsun ki, qalan 50 %-də çox gec müəyyənləşdirilir və yalnız bu zaman onlar tibbi-pedaqoji müdaxiləyə cəlb olunurlar.

Surdopedaqogikaya aid aparılan müasir tədqiqatlarda D.İ.Tarasov, V.P.Lebedev, O.P.Tokarev və b. eşitmə qüsurlarını yaradan səbəbləri üç qrupa ayırmağı tövsiyə edirlər.

I qrup – irsi karlıq və ya ağır eşitməni yaradan səbəb və amillər;

II qrup – hamiləlik dövründə dölə təsir edən və orqanizmdə ümumi intoksikasiya yaradan faktorlar (anadangəlmə eşitmə qüsurları);

III qrup – uşağın yaşam dövründə zədələnmiş eşitmə orqanına təsir edən amillər (sonradan qazanılmış qüsurlar).

Eşitmə qüsurlarını yaradan səbəblərin aşkarlanması üçün uşağda eşitmə pozulmalarını şərtləndirən irsi amillər, hamiləlik dövründə, doğuş zamanı və doğuşdan sonra, uşağın həyatının ilk ilində təsir göstərən amillər də mütləq nəzərə alınmalıdır. Eşitməsi qüsurlu uşaqların psixopedaqoji karakteristikalarını tərtib edərkən, eşitmə səviyyələrini fərqləndirmək üçün mütləq uşaqların təsnifatına da nəzər salmaq lazımdır.

Ayrılmış düzgün pedaqoji-psixoloji təsnifat bu uşaqların qüsurlarını, uşaqların təlim-tərbiyə alacaqları tədris müəssisələrinin tipini düzgün müəyyənləşdirməkdə böyük rol oynayır.

Eşitmə qüsurlarının təsnifatı bir çox tədqiqatçılar – V.Fleri, N.M. Laqovskiy, N.Vasilyev, F.A.Rau, R.M.Boskis, A.Dyaçkova və başqaları tərəfindən aparılmışdır. Tədqiqatçıların gəldiyi qənaətə görə, eşitmə qüsurlarının təsnifatının aparılması zamanı aşağıdakı meyarların nəzərə alınması vacibdir.

– *eşitmənin itirilmə dərəcəsi*;

– *eşitmənin itirilmə müddəti*;

– *eşitmə qüsurlu uşaqlarda nitqin inkişaf səviyyəsi*.

Rus tədqiqatçı-alimi, prof. P.M.Boskis eşitmə qüsurlu uşaqların aşağıdakı əsas qruplarını fərqləndirmişdir:

– *nitqsiz karlar (köhnə təsnifata görə lal-karlar)*;

– *nitqini qoruyub saxlamış kar uşaqlar (sonradan karlaşanlar)*;

– *zəifəşidənlar (ağır eşidənlar)* [Boskis R.M. Gluxie i slaboslishashie deti, 2004].

Nitqsiz və ya kar uşaqlar qrupuna nitqi təbii qavramaq imkanlarından məhrum olan, həmçinin, nitqə müstəqil yiyələnmə bilməyənlər daxildir. Bu uşaqlarda irsi və ya erkən uşaqlıq dövründə qazanılmış – nitqə yiyələnmədən əvvəl eşitmənin ağır pozulmaları müşahidə olunur. Bu uşaqlar xüsusi üsullarla nitq təlimi almasalar, nitqləri tamamilə itə bilər.

Kar uşaqların əksəriyyətində eşitmə qalığı olur. Bu uşaqlar 70–80 db, 2000 Hs-dən yuxarı olmayan səsləri qavrayırlar. Adətən, kar uşaqlar 500 Hs-ə qədər olan alçaq səsləri daha yaxşı eşidir və 2000 Hs-dən yuxarı olan səsləri isə tamamilə eşitmirlər. Əgər kar uşaqlar ucalığı 70–85 db olan səsləri eşidə bilirlərsə, o zaman onları üçüncü dərəcəli ağır eşidən, 85–100 db gücü olan səsləri duyurlarsa, onları dördüncü dərəcəli ağır eşidən uşaqlar hesab etmək olar.

Nitqini müəyyən qədər qoruyub saxlamış kar uşaqlar dedikdə, eşitməsini 4–5 yaşlarında itirmiş uşaqlar başa düşülür. Belə uşaqlarda eşitmənin itirilməsi müxtəlif səviyyədə olur: total karlıq və ya zəifəşitməyə yaxın karlıq. Belə uşaqlar bir çox səsləri eşidə bilmədiklərinə, yaxud təhrif olunmuş şəkildə qavradıqlarına, nitqi başa düşmədiklərinə görə, onlarda ağır psixi reaksiyalar müşahidə olunur. Ona görə də, sonradan karlaşmış uşaqlarla pedaqoji-psixoloji iş zamanı əsas vəzifə onlarda hələ mövcud olan nitq vərdişlərinin dağılmasının qarşısını almaq, onları möhkəmləndirmək və ətrafdakıların nitqini dodaqdan oxumaq vərdişlərini yaratmaqdır.

Zəifəşidən uşaqlar eşitmə analizatorlarının funksiyasının qismən pozulması nəticəsində eşitmə çatışmazlıqları olanlardır. Əgər uşaq ucalığı 20–50 db və ondan bir qədər yüksək səsləri eşidirsə (I dərəcəli ağır eşitmə), ucalığı 50–70 db və yuxarı səsləri eşidirsə (II dərəcəli ağır eşitmə), zəifəşidən hesab olunur.

Eşitmənin itirilməsi uşaqlarda nitqə yiyələnməni də ləngidir.

Zəifəşidən uşaqlarda nitqin inkişaf imkanları müxtəlif olur. II dərəcəli ağır eşitməsi olan uşaqlarda məktəbə daxil olana qədər bəzi səslərin, ayrı-ayrı sözlərin tələffüzündə müəyyən qüsurlar olsa da, onlar inkişaf etmiş nitqə malik olurlar. Onlar ünsiyyət prosesində, müstəqil olaraq nitqə yiyələnmə bilirlər. Bu uşaqların psixi inkişafı normal inkişafa yaxın olur. I dərəcəli ağır eşitməsi olan uşaqlar ayrı-ayrı sözlərdən istifadə etməyi bacarsalar da, onların nitqində müxtəlif sayda tələffüz nöqsanları müşahidə olunur. Ona görə də, təlim prosesində bu uşaqların nöqsanlarının korreksiyasına ehtiyac hiss olunur.

Eşitmə qabiliyyəti pozulmuş uşaqlar üçün dərketmənin imkanları haqqında müasir pedaqoji təsnifat prof. R.M.Boskis tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. R.M.Boskis qeyd edir ki, bu təsnifatın yaradılmasında L.S.Viqotskinin əsərlərindən istifadə etmişdir. Orada uşaqların qeyri-adi psixoloji, inkişafının mürəkkəb quruluşu haqqında, hər hansı bir analizatorda olan qüsurlar barədə danışılır. Bir hissə

orqanınin itməsi və ya qüsuru bütün sistemə mənfə təsir edir, digər orqanların hər birinin fəaliyyətində müxtəlif formalarda əks olunur və bu zaman həmin orqana funksional cəhətdən yaxın olan orqan daha çox zədə alır. Prof. R.M.Boskisin fikrincə, eşitmə qabiliyyəti pozulmuş uşaqların pədaqoji təsnifatı eşitmə ilə nitqin qarşılıqlı əlaqəsinin psixoloji cəhətdən öyrənilməsi əsasında qurulur. Təsnifatın məzəri əsaslarını aşağıdakı təzislər təşkil edir:

1. Uşağda eşitmə analizatorlarının funksiyasının pozulmasına böyüklərdəki analogi qüsurdan fərqli baxılır. Böyük adamda eşitmənin pozulması zamanı artıq nitq bacarıqları və şəxsiyyət formalaşmış olur. Uşaq vaxtı eşitmənin itirilməsi isə onun psixi inkişafına mənfə təsir edir və bu da II dərəcəli ağır eşitmə qüsurlarının meydana gəlməsinə səbəb olur. Eşitməsi qüsurlu uşaqların nitq inkişafı pozulur və erkən baş vermiş karlıq nitqin pozulmasına gətirib çıxarır. Lallıq sözün, fikrin normal formalaşmasına mane olur və bu da, öz növbəsində, dərketmənin pozulmasına gətirib çıxarır.

2. Eşitmə çatışmazlığı zamanı uşaqların inkişaf məhdudluğunun səbəblərinin düzgün başa düşülməsi üçün oxu və eşitmənin mövcud vəziyyətində nitqə sərbəst yiyələnmə imkanlarının nəzərə alınması vacibdir. Eşitmənin pozulması nitqin normal inkişafına mane olur, uşaqların nitq səviyyəsi yuxarı olduqda eşitmə itmədən ondan istifadə imkanları daha böyük olur. Nitqi inkişaf etmiş uşaqlarda eşitmə qabiliyyəti daha güclüdür. Uşağda eşitmə qabiliyyəti olarsa, onun müstəqil nitqini inkişaf etdirmək mümkündür.

3. Uşaqlarda eşitmə qüsurunun dərəcəsi nitqin inkişafında qalıq eşitmədən istifadə olunmasına imkan yaradır. Uşağda eşitmə qüsuru əmələ gəldikdə, hər şeydən əvvəl, onun nitqi pozulur. Buna görə də, eşitməsində qismən qüsuru olan uşaqlarda, total qüsurlu uşaqlardan fərqli olaraq, yalnız danışmaq zamanı eşitmədən istifadə etməklə deyil, həm də eşitmənin mövcud vəziyyətində qalıq nitqin inkişaf etdirilməsi imkanı vardır [Boskis R.M. Gluxie i slaboslishashie deti, 2004].

Karlıq – eşitmənin tamamilə itirilməsi deməkdir. Bu, müstəqil nitqə malik olmaq və yaxın məsafədən nitqi başa düşmək imkanlarından məhrum olmaq deməkdir. Total karlığa nadir hallarda rast gəlmək olur. Çox zaman karolma hallarında cüzi miqdarda eşitmə qalır ki, bu da ətraf mühitin gur, yüksək tezlikli səslərini seçməyə, yaxın məsafədən bəzi sözləri eşitməyə imkan verir. Yoxlama zamanı eşitmədə 80 desibeldən yuxarı səslərin itirilməsi faktı aşkara çıxarılmışdır.

Ağır eşitmə zamanı müstəqil nitq ehtiyatının minimal səviyyəyə düşməsi müşahidə olunur, qorunub saxlanmış qalıq eşitmə funksiyası əsasında nitqin, qulaq seyvanına yaxın məsafədə qavranılması mümkündür. Audiometrin nəticələrinə görə, eşitmənin 80 desibeldən az olması aşkara çıxır.

Eşitmənin pozulması zamanı nitq inkişafının dərəcəsi, səviyyəsi və xarakteri bir sıra səbəblərlə şərtlənir.

Cədvəl 1. Eşitməsi qüsurlu olan uşaqların diaqnostikası

Sıra №-si	Dərəcələr	Danışığın qavranıldığı məsafə	
		adi hündürlüklü səslə	piçilti ilə
I	Normal	6 – 8 m	3 – 6 m
II	Orta	4 – 6 m	1 – 3 m
III	zəif	4 – 2 m	1 m
IV	Ağır	2 m	0,5 m

Zəif eşitmə nitqi eşitmənin qavranılmasında çətinliklərin meydana çıxması ilə xarakterizə olunur. Karlıq zamanı nitqin qavranılması qeyri-mümkündürsə, zəif eşitmədə xüsusi şərait yaradılsa, səsin hündürlüyü səs gücləndiricilər vasitəsilə tənzimlənsə, nitqin qavranılması artar.

Zəif eşitmənin müxtəlif səbəbləri var. Eşitmənin zəifləməsi bir sıra hallarda baş verir. Zəif eşitmədə müxtəlif dərəcələrdə nəzərə çarpmayan zəif piçiltini eşitmə qavranılmasından, uca səslə danışığı eşitməyə qədər özünü göstərir. Uşağda eşitmənin pozulması sadə üsullarla müəyyən edilir. Eşitməni piçilti, adi və hündür danışqdan istifadə etməklə yoxlamaq olar.

Əgər uşaq səslərin heç birini eşitmirsə, bu halda uşağın sait və samitləri – aşağı tezlikli *m, h, r, d, q, u, o* və yüksək tezlikli *ş, f, v, i, e* səsləri qavrama bacarığı müəyyənləşdirilməlidir. Məhz bu səbəbdən, ilk növbədə, eşitməsi qüsurlu uşaqların nitqinin vəziyyəti öyrənilməlidir.

Məktəbə qəbul olunan uşaqların nitqinin vəziyyətinin araşdırılması göstərir ki, erkən yaşda eşitmə pozulması keçirmiş uşaqların nitqi ilə sonradan qazanılmış eşitmə qüsurlu uşaqların nitqi bir-birindən fərqlənir. Eşitmə ilə bağlı sözləri fərqləndirə bilməyən uşaqlarda lüğət ehtiyatının kasadlığı, sözlərin mənasının başa düşülməməsi, təhrif edilmiş formada tələffüzü, cümlə qurmaqda çətinliklərin olması və s. onların nitqini anlaşılmaz edir. Bundan əlavə, çoxmənalı sözlərin yalnız bir mənada işlədilməsi, əşyanın adı ilə hərəkəti arasında fərqin dərk edilməməsi, ya qarışdırılması, əsas mənə ilə məcazi mənənin qavranılmaması bu uşaqların nitqi üçün xarakterikdir.

Nitq inkişafının eşitmənin zəifləmə dərəcəsindən asılı olması müşahidə olunur. Eşitmə zəif olduqda, nitq inkişafında cüzi dəyişiklik əmələ gəlir. Eşitmənin zəifləmə dərəcəsi ağır olduqda, nitqin fonetik, leksik və qrammatik normalarında daha böyük pozulmalar aşkara çıxır və pozulmaların ağır formasında uşaqlar lal olurlar. İkinci dərəcəli qüsurların olması və ya olmaması birinci dərəcəli qüsurun neçə yaşında meydana çıxmasından asılıdır.

Eşitmən pozulması müxtəlif yaş dövrlərində baş verə bilər. Eşitmə qabiliyyəti uşaqda nə qədər gec itirilsə, nitq inkişafının lazımı səviyyəsinin saxlanılması imkanı daha böyük olar. Eşitmə qabiliyyəti iki yaşa qədər itirilsə, onda nitq hələ formalaşmadığı üçün tam itirilir. Üç və 3–5 yaşa qədər olan uşaqlarda eşitmə itirilsə, uşaq o vaxta qədər əldə etdiyi nitqi də itirir. 4–5 yaşlarında eşitmənin tam itirildiyi şəraitdə nitq tam itirilə bilər. Belə ki, əgər xüsusi təhsil tez başlanmazsa, 6–7 yaşlarında olan uşaqların eşitməsi itirildikdə nitq kəskin şəkildə pozula bilər. Uşaq 7 yaşından sonra eşitmə qabiliyyətini itiribse, o vaxta qədər qrammatik biliklərə yiyələnibse, o zaman onun nitqi müntəzəm korreksiyaedici iş şəraitində inkişaf etdirilə bilər.

Eşitmənin müəyyən hissəsini itirmiş uşaqlarda eşitmənin zəifləməyə başladığı vaxt mühüm amillərdən biridir. O, nitqin inkişaf səviyyəsini müəyyən edir. 3 yaşa qədər eşitmə zəifləməsi az miqdarda olduqda, nitq inkişafının gecikməsinə gətirib çıxarır. İkinci dərəcəli qüsurların yaranmasının qarşısının alınmasında pedaqoji şərait də böyük rol oynayır. Eşitməsi pozulmuş uşaqların inkişafının mürəkkəbliyinə, çətinliyinə baxmayaraq, xüsusi pedaqoji təsir əmələ gələn dəyişkənliyi dəf etməyə və ya azaltmağa imkan verir.

Uşağın yaxınları onun eşitmə qüsurlarını tez aşkara çıxarırlarsa, uşağın inkişafının formalaşması tez başlanarsa, dərketmə fəaliyyəti pozulmalarının qarşısını almaq olar. Əgər zəifləmədən uşağa nitqi yaxın məsafədən eşitmə vasitəsilə qəbul etməyə imkan verilsə və dodaqdan oxumaq öyrədilsə, o, öz saxlanılmış eşitmə qalıqından maksimum dərəcədə istifadə edə biləcək və nitqini tez inkişaf etdirəcək.

Uşağın nitqinin inkişaf səviyyəsi onun şəxsi nailiyyətlərindən biridir. Uşaqların təfəkkür prosesinin mütəhərrikliliyi, fərdi nitq bacarıqları mənimsəmədə böyük rol oynayır. R.M.Boskis tərəfindən eşitmə çatışmazlığı olan uşaqların pedaqoji təsnifatı, eşitmə analizi pozulmuş uşaqların özünəməxsus inkişafını hesaba almaq üzərində qurulmuşdur. Belə təsnifatın birinci göstəricisi eşitmə funksiyasının dərəcəsidir, lakin o, diferensial təlimin rəasional təşkili üçün kifayət deyil. Buna görə də, ikinci göstəricini – mövcud eşitmə funksiyasının pozulması zamanı nitqin inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır.

Eşitməsi pozulan uşaqlarda nitq inkişafının müxtəlif səviyyələri ola bilər. Buna görə də, R.M.Boskis eşitmə pozulmaları olan uşaqları iki qrupa ayırır: karlar və zəifləmənlər.

Eşitmə qüsurlarının artmasını nəzərə alaraq, karlar arasında elə qrup uşaqlar fərqləndirilir ki, onlar ya tamamilə nitq vərdişlərini mənimsəməyiblər, ya da eşitməni erkən yaşlarda (2–3 yaşa qədər) itiriblər. Birinci qrup lal-karlar, digər qrup – karlıq əmələ gələndə müəyyən qədər nitqə yiyələnmiş, nitqini saxlamış və ya nitqini qorumuş (sonradan kar olanlar) karlardır [Boskis R.M. Gluxie i slabolishashie deti, 2004].

Zəifləmədən uşaqlar da iki qrupa ayrılır:

– müəyyən qədər nitqə malik olan zəifləmənlər (nitqin qrammatik quruluşunda bəzi kənar çıxışmalar, tələffüzündə qüsurlu olanlar və s.);

– nitqində təhrif olunmuş sözlərdən istifadə edən, sintaktik quruluşu düzgün olmayan qısa cümlələr və s. işlədən zəifləmənlər [Boskis R.M. Gluxie i slabolishashie deti, 2004].

Bu uşaqlar ətrafdakılarla ünsiyyət imkanlarının müxtəlifliyi ilə seçilir. Karlarda nitqin formalaşması xüsusi təhsil şəraitində qorunmuş analizatorlardan hissi istifadəyə əsaslanır. Yalnız surdopedaqoqun köməyi ilə göz və qulaq qavramasını, kinestetik hissetməni səsgücləndirici aparatdan istifadə etməklə nitqi inkişaf etdirmək mümkündür.

Müəllim uşaqlara nitq aparatının iş funksiyasını başa salır. O, həmçinin, öz eşitməsi ilə uşaqların nitqinin düzgün səslənməsinə nəzarət edir, kar şagirdlərə nitq aparatının hərəkətini başa salaraq, nitqin mənimsənilməsinə, müvafiq səs, söz, cümlələri tələffüz etmələrinə yardım edir. Kar şagirdlərdə şifahi nitqin formalaşması, eşitmə qavramasının inkişafı üçün səmərəli iş şəraitində aparılır. Eyni zamanda surdopedaqoq kar şagirdləri yazılı və şifahi daktil nitqə öyrədir ki, onlar üçün daktil ünsiyyət asan olsun.

Təhsilin ilk mərhələsində kar şagirdlərə şifahi daktil ünsiyyət əsasında müəllim və ətrafdakılarla ünsiyyətdə danışıq dilinə yiyələnirlər. Erkən yaşda eşitməsi zəifləmiş zəifləmədən uşaqların nitqləri onlarda olan qalıq eşitmə əsasında inkişaf edir. Normal danışıq səslərinin hətta natamam qavranılması, şifahi nitqin, müxtəlif pozulmaları olsa belə, müstəqil mənimsənilməsinə kömək edir.

Xüsusi təhsilə qədər uşaqda söz və cümlənin dərək ediləməsi baş verir, nitq hərəkətlərinin mənasının başa düşülməsi formalaşır. Məktəbdə təhsilin başlanması ilə eşitmənin inkişafı və istifadəsi şəraitində lüğət ehtiyatının artması, nitqin qrammatik quruluşunun mənimsənilməsi imkanı artır.

Zəifləmədən uşaqlar ətrafdakılarla təbii ünsiyyət prosesində nitqin qavranılması (qulaq seyvəni yaxınlığında danışıq səsi ilə), nitqə müstəqil yiyələnmə imkanlarına malikdirlər. Onların eşitmələri yaxşı olduqda, təlim-tərbiyə prosesində iştirak etmək imkanı da (göz vasitəsilə qavrama) böyük olur.

Qüsurlu ağırlaşması ilə eşitməsi pozulmuş uşaqlarda nitqin göz analizatorları vasitəsilə qavranılması artır. Belə uşaqlarda nitqin qavranılma səviyyəsi pedaqoji prosesdə müxtəlif tələblər ortaya qoyur. Sonradan karlaşmış uşaqlar üçün xüsusi məktəblərdə ayrıca qruplar təşkil olunur. Onlarda eşitmə qüsurlarının dərəcəsi və nitqin saxlanılmasının müxtəlif səviyyələri müşahidə olunur.

Sonradan karlaşmış uşaqlar eşitmə əsasında, təbii ünsiyyət şəraitində dilə yiyələnmiş olurlar. Belə uşaqlara ətrafdakıların nitq hərəkətləri müəyyən ipucu verir və onların öksəriyyəti xüsusi məktəblərə daxil olarkən artıq eşitmə qüsurlarının ağır dərəcəsinə almış olurlar. Ona görə də, iş prosesində ilk növbədə nitqin

formalaşdırılması məsələsi planlaşdırılır. Beləliklə, nitqin formalaşdırılması söz və ya qulaq-göz analizatorları əsasında həyata keçirilir, səsgücləndirici aparatdan istifadə olunur.

Sonradan kar olan uşaqlarda dodaqdan oxuya yiyələnmə prosesi eşitməsi tam pozulmuş uşaqlardan fərqli şəkildə həyata keçirilir. Eşitməsi qüsurlu uşaqlar dodaqdan oxunu nitqin formalaşması zamanı öyrənirlər. Sonradan kar olanlar isə artıq nitqə yiyələndikləri üçün eşitməni itirdikləri zaman şifahi nitqi göz analizatorları vasitəsi ilə qavrama vərdişini xüsusi olaraq öyrənməlidirlər.

Sonradan karlaşmış uşaqlara dodaqdan oxunu öyrətmək böyük çətinliklər təradir. Bu uşaqların xüsusi təhsil prosesində formalaşmış kinestetik və müvafiq olaraq söz, cümlə tələffüzünün göz obrazı əsasında yeni əlaqə yaratmaq, uşaqla qarşılıqlı fəallığı artırmaq lazımdır. Karların əl-qol hərəkətlərinin köməyi ilə ünsiyyət yaratmaları onların söz nitqinin inkişafını üstləyir. Buna görə də, əl-qol hərəkətlərindən nitqin formalaşdırılması prosesində yardımçı vasitə kimi, uşaqların söz ehtiyatı kasad olduğu zaman istifadə oluna bilər. Yalnız yazılı və şifahi nitq formalaşdıqdan sonra təlim prosesində jest dilindən istifadə azaldılır.

Zəifəşidənlər məktəbində jest dilinin istifadəsi qadağandır. Belə ki, bu uşaqların müstəqil nitqi yalnız xüsusi təhsil şəraitində deyil, həm də ətrafdakılarla birbaşa ünsiyyətə tələbat böyük olduğu zaman fəal inkişaf edir. Zəifəşidənlərdə ünsiyyət zamanı jestlərdən istifadə olunması onların söz nitqinin inkişafını gecikdirir. Belə uşaqlar jest dili vasitəsilə danışmaqdan çəkinməli, təhsil prosesində bütün lazımı olan əyani vasitələrdən maksimum dərəcədə istifadə etməlidirlər.

R.M.Boskisin təsnifatına görə, eşitmə funksiyası pozulmuş uşaqların inkişafına təsir edən müxtəlif faktorlar bütün dərəcələrdən olan uşaqların qüsurlarının gələcəkdə öyrənilməsi tələbatını meydana çıxarır.

Surdopsixologiyanın inkişafı tarixində uzun illər kar uşaqlarda eşitmə hissənin olmadığı haqqında fikir formalaşmışdı, lakin sonralar tədqiqatçılar bu fikrin yanlış olduğunu sübut etdilər.

XIX əsrdə B.Fleri, ondan bir qədər sonra rus tədqiqatçısı N.M.Laqovski və başqaları kar uşaqlarda eşitmə qalığının olduğunu göstərdilər. N.M.Laqovski bildirir ki, kar uşaqlarda eşitmə duyğusu müəyyən dərəcədə qalıbsa, onu xüsusi təmirilər vasitəsilə fəallaşdırmaq və inkişaf etdirmək mümkündür [Lagovskiy N.M. Osnovi surdopedagogiki, 1931].

N.M.Laqovski, Qartmanın tədqiqatlarına əsaslanaraq, eşitmə qalığı olan uşaqları təsnif etməyə çalışmış və eşitməsi qüsurlu uşaqların dörd qrupunu fərləndirmişdir. O, danışq səsi olmayan səsləri və ayrı-ayrı səs tonlarını (fit, gurultu, xışiltı, səs-küy və s.) fərləndirən, müəyyən qədər eşitmə qalığı olan kar uşaqları bir qrupa, ayrı-ayrı sait, samit səsləri, heca və sözləri eşitməyə imkan verən, daha çox eşitmə qalığı olan uşaqları isə başqa qruplara aid etmişdir [Lagovskiy N.M. Osnovi surdopedagogiki, 1931].

Sonralar aparılan elmi araşdırmalar bu fikirlərin doğruluğunu bir daha sübuta yetirdi və müasir akustik cihazlardan istifadə etməklə, eşitməsi qüsurlu uşaqların təxminən 40%-də bu və ya digər dərəcədə eşitmə qalığının olması faktı bir daha öz təsdiqini tapdı. Bu isə tədqiqatçıların qarşısında eşitmə qalığı olan uşaqların yeni təsnifatını yaratmaq zərurətini qoydu. Belə tədqiqatçılardan biri də görkəmli rus alimi L.V.Neyman idi. O, apardığı araşdırmalarda eşitmə qalığı olan uşaqların dörd qrupunu müəyyən etdi:

Birinci qrup – 128–256 Hs (1 saniyədə səs rəqslənməsi) səs dalğalarını qavrayan uşaqlar;

İkinci qrup – 256–512 Hs səs dalğalarını qavrayan uşaqlar;

Üçüncü qrup – 512–1024 Hs səs dalğalarını qavrayanlar;

Dördüncü qrup – 1024–2048 Hs səs dalğalarını qavrayan eşitməsi qüsurlu uşaqlar [Neyman L.V., Bogomilskiy M.R. Anatomiya, fiziologiya i patologiya organov sluxa i rechi, 2001].

L.V.Neyman üçüncü və dördüncü qrupa aid olunan uşaqların eşitmə pozulmalarını ən ağır formalı karlıq kimi müəyyən etmişdir.

Sosial reabilitasiya – sağlamlıq imkanlar məhdud olan uşaqların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, onların cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmələri üçün digər vətəndaşlarla bərabər imkanların yaradılmasını təmin edən tədbirlər sistemidir.

Müasir dövrdə əməliyyat yolu ilə eşitmə pozulması olan şəxslərin qulağına *koxlear implant* deyilən cihaz yerləşdirilir və onlar bu implant vasitəsi ilə əvvəlki eşitmə səviyyələrinə qovuşa bilərlər. Məlumdur ki, uzun illər ərzində eşitməsi qüsurlu insanlar səssiz bir dünyada yaşamağa məhkum idilər, lakin indi implantasiya bu insanlara hətta ən asta səsləri belə eşitmək imkanı yaradır. Karlıq qüsurlu olan uşaq koxlear implant vasitəsi ilə həm anlamaq, həm də danışmaq imkanı əldə edir. 2 yaşınadək olan uşaqların koxlear implantasiyası isə bu uşaqların normal eşitməsi olan uşaqlar kimi inkişaf etmələrinə və eşidən insanların mühitinə normal inteqrasiya olunmasına şərait yaradır.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, araşdırmalardan bu nəticələrə gəlik ki, hələlik elm eşitmə qüsurunun yaranmasının qarşısını ala bilmir, lakin koxlear implant, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin bu sahədə əldə etdikləri uğurlar nəticəsində eşitmə qüsurlu uşaqların eşitmələri, nitqi anlamaları, qavramaları və danışmaları üçün şərait yaranır, belə uşaqlarla təlim prosesinin təşkili xüsusiyyətləri təkmilləşdirilir.

Bu qərara gəlik ki, eşitməsi qüsurlu uşaqlarla aparılan metodik işin təşkilində mütəxəssislərin səriştəliliyi, iş təcrübəsi, metodik işin aparıldığı şərait böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eşitmə qüsurlarını yaradan səbəblərin aşkarlanması üçün

təlim prosesində əşitmə pozulmalarını şərtləndirən amillərə istinad olunmalıdır. Uşaqların psixopedaqoji xarakteristikalarını tərtib edərkən əşitmə səviyyələrini fərqləndirmək, onların pedaqoji-psixoloji təsnifatını bilmək, təlim strategiyasını həmin səviyyələrə əsaslanaraq qurmaq tövsiyə olunur, yəni düzgün təsnifat müvəffəqiyyətli işin əsasıdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş halları əldə rəhbər tutaraq, bu sahədə yüksək nəticələrə nail olmaq mümkündür.

Ədəbiyyat / References

1. Ağayeva T.H., Əliyeva S.M. (1999). Loqopediyanın nəzəri-praktik məsələləri. Bakı.
2. Dostuzadə D.Ə. (2011). Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla işin təşkili. Bakı.
3. Dostuzadə D.Ə., Sadiqov F.B. (2017). Dizartriya. Bakı.
4. İsmayılova M. (2010). Nitqin səs mədəniyyəti üzrə işin təşkili. Bakı.
5. Qasimov S.Ə. (1999). Xüsusi məktəblərdə anormal uşaqların nitq inkişafı. Bakı.
6. Qasimov S.Ə., Kərimova E.M. (2004). Əqli və fiziki inkişafı ləngiyən uşaqların diaqnostikası və korreksiyası. Bakı.
7. Qədirov T.Q. və b. (1991). Uşaq sinir xəstəlikləri. Bakı: "Maarif".
8. Sadiyev S.S. (2006). Loqopediya. Bakı.
9. "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Bakı şəhəri, 5 iyun 2001-ci il № 136-IIQ).
10. Boskis R.M. (2004). Gluxie i slaboslishashie deti. Moskva: «Sovetskiy sport». 304 s: il (Zolotie stranitsi surdopedagogiki).
11. Vasilyeva M.A., Gerbova V.V. (2005). Doshkolnoe vospitanie. Moskva.
12. Volkova L.S. (1989). Logopediya. Moskva.
13. Grinshpun B.M., Lyapidevskiy S.S. (1969). O klassifikatsii rechevix rasstroystv.
14. Lagovskiy N.M. (1931). Osnovi surdopedagogiki. Moskva.
15. Leontyev A.A. (1965). Yazik, rech i rechevaya deyatelnost. Moskva.
16. Neyman L. V., Bogomilskiy M.R. (2001). Anatomiya, fiziologiya i patologiya organov sluxa i rechi (ucheb.dlya stud.visssh. ucheb. zavedeniy) Moskva: VLADOS, 224 s.
17. Pravdina O.V. (1969). Logopediya. Moskva.
18. Rau F.F. (1968). Priemi ispravleniya nedostatkov proiznosheniya fonem. Osnovi teorii praktiki logopediya (pod red. R.Y.Levinoy). Moskva.
19. Xvatsev M.Y. (1961). Logopedicheskaya rabota s detmi doshkolnogo vozrasta. Moskva. "Uchpedgiz".